

UNIVERZITA PALACKÉHO V OLOMOUCI

Filozofická fakulta

Katedra politologie a evropských studií

Alžběta Guryčová

**Role bývalých komunistů v československém opozičním hnutí
za období normalizace**

Bakalářská diplomová práce

Vedoucí práce: doc. PhDr. Jiří Lach, Ph.D., M. A.

Olomouc 2014

Prohlašuji, že jsem tuto bakalářskou práci vypracovala samostatně na základě uvedených pramenů a literatury.

V Olomouci dne 30. 4. 2014

Na tomto místě bych ráda poděkovala doc. PhDr. Jiřímu Lachovi, Ph.D., M. A. za cenné informace, připomínky a odborné vedení práce.

Obsah

ÚVOD	5
1. Normalizace a formování opoziční činnosti v tomto období	9
1. 1 Cesta k normalizaci	9
1. 2. Počátky normalizace	10
1.3. Husákova normalizační opatření	11
1.4. Reakce veřejnosti na normalizaci	12
2. Opoziční proudy	15
2. 1. Radikální mládež	15
2. 2. Bývalí komunisté	15
2. 3. Kulturní opozice	17
2. 4. Underground	18
2. 5 Proces s The Plastic People of the Universe	19
3. Charta 77	21
3. 1. Vznik a struktura Charty 77	21
3. 2. Reakce režimu na vydání Charty 77	25
3. 3. Ohlasy československé veřejnosti	29
3. 4. Ohlasy v zahraničí	30
4. Nekomunistické a komunistické myšlenkové proudy v Chartě 77	32
4. 1. Demokratický křesťanský proud a představitelé nezávislé kultury	32
4. 2. Studenti a underground	33
4. 3. Exkomunisté a jejich vliv na Chartu 77	34
Závěr	36
Abstrakt	38
Klíčová slova	38
Abstract	38
Key words	38
Prameny a literatura	39
Prameny	39
Literatura	39

Úvod

Charta 77 reprezentovala důležitý bod v dějinách československé poválečné politiky. Do určité míry lze konstatovat, že vznik tohoto prohlášení v lednu 1977 byl důležitým znamením pro část československé společnosti i zahraničních pozorovatelů vývoje jedné ze středoevropských komunistických zemí v tom smyslu, že byl narušen obraz Československa 70. let 20. století jako zcela homogenní a loajální společnosti, která ve všem respektuje nařízení Komunistické strany Československa (dále KSČ). Po roce 1989 byla Charta 77 hodnocena z různých hledisek, které se pohybovaly od bezvýhradného respektu k fenoménu Charty 77 až po její naprosté podceňování a popírání její role, například při změně režimu v roce 1989. Iniciativa Charty 77 vzhledem k velikosti členské základny nepředstavovala rozsáhlé opoziční hnutí podobné například mnohamiliónové polské Solidaritě, do 17. listopadu 1989 měla Charta 77 pouze 1889 signatářů (Císařovská, Prečan 2007c: 337–378).

Tato práce nenabízí zcela vyhraněný pohled na velikost podílu Charty 77 při porážení komunistického režimu, nicméně vychází z předpokladu, že Charta 77 představovala nejucelenější disidentské hnutí v posledních dvou desetiletích komunistického systému. Z textu je patrné, že Charta 77 nepředstavovala stejnorodou a jednohlasnou platformu kritizující normalizační režim, ale že se jednalo o poměrně heterogenní skupinu s řadou odlišných proudů a pestrou členskou strukturou.¹ V obou případech platí značný vliv ať už komunistické či nekomunistické minulosti signatářů, neboť postoj ke KSČ a komunistickému systému vůbec, zejména do roku 1968–1969, měl podle názoru, obhajovaného v této práci, vliv na obsah opoziční aktivity v rámci Charty 77.

Práce si dává za cíl zodpovědět následující výzkumné otázky: *Jak se bývalí komunisté angažovali v opozičním boji po svém vyloučení ze strany? Jakou roli hráli bývalí komunisté v Chartě 77?* Hypotéza je následující: *Bývalí členové KSČ tvořili po celé období normalizace jednu z nejdůležitějších složek opozice vůči režimu a představovali jeden z nejvýraznějších segmentů Charty 77.*

Důraz je kladen především na strukturu a hodnoty Charty 77, přičemž opoziční vývoj do roku 1977 bude nastíněn pouze stručně. Práce využívá metody historické deskripce a lze ji považovat za případovou studii. Přestože nemalá část zdrojů, zejména zahraničních, postupuje metodu komparace opozičních skupin, vzhledem k možnostem a rozsahu

---

¹ Charta 77 nepředstavovala v striktním slova smyslu přesně strukturovanou politickou organizaci, ale s ohledem na její trvalou aktivitu od ledna 1977 až do listopadu 1992 jí nelze považovat za pouhou iniciativu.

bakalářské práce nebyl tento postup použit. I přesto alespoň ve zkratce upozorňuje na některé podobnosti či odlišnosti ve vývoji opozice v dalších zemích Sovětského bloku ve střední Evropě.

Zdroje dostupné k tématu Charty 77 jsou dnes již poměrně rozsáhlé. Využity byly zejména prameny a literatura českého původu, ale bylo přihlédnuto rovněž k analýzám zahraničních badatelů, ať už v českém překladu nebo v anglickém jazyce (Skillings, Falk, Thomas). Zájem o Chartu 77 v posledních 25 letech vedl k vydání řady pramenů, které jsou v textu často citované. Jedná se především o trojsvazkové ediční dílo vydané v roce 2007 *Charta 77: Dokumenty 1977–1989*, které představuje nejucelenější vydanou sbírku původních textů k dějinám hnutí doprovobenou komentáři a studiemi. Renomé editorů této práce (Císařovská, Prečan) opravňuje k názoru, že se jedná o solidní, kriticky pojaté dílo. Z dalších pramenů bylo poměrně často pracováno se subjektivněji pojatými zdroji, především paměťmi. Nejčastěji se jednalo o sebereflexe či reflexe někdejších členů Charty 77 shromážděné v různých dokumentech a sbornících jako je *Charta po 20 letech* či životopisná interview *Vítězové? Porážení? Disent v období tzv. normalizace*, popřípadě samostatně vydané vzpomínky, například *Paměti* od Jiřího Hájka. Ve snaze vyvarovat se automatizovanému přejímání memoárových názorů byly tyto prameny vzájemně konfrontovány, popřípadě došlo k revidování jejich pohled použitím odborné literatury. Bilance literatury k Chartě 77 je ještě rozsáhlejší než existující pramenové sbírky. Tato práce se opírá zejména o práce badatelů, kteří dlouhodobě studují problém opozice v Československu či disentu vůbec. Mezi takovéto autory náleží například Milan Otáhal, Zdeněk Doskočil, Jiří Suk, Jan Křen nebo Jan Měchýř. Typologicky literatura představovala shrnující pohledy na fenomén Charty 77 a opozice, často zařazené do kontextu opozičních aktivit v celé střední Evropě, například se jednalo o *Dvě století Evropy* od Jana Křena či *The Dilemmas of Dissidence in East-Central Europe* od Barbary Falk. Popřípadě práce usilovaly o strukturální analýzu subjektů, které se kriticky vymezovaly vůči komunistické nomenklatuře a vládnoucímu režimu vůbec. Zde je dobré zmínit knihu Milana Otáhala *Opoziční proudy v české společnosti 1969 – 1989*, jejíž analýzy opozičních subjektů byly základem pro kapitoly věnované protirežimním hnutím. A konečně část literatury popisuje a analyzuje role významných aktérů, jako například Václava Havla v knize *Disident* od Daniela Kaisera nebo *Politika jako absurdní drama. Václav Havel v letech 1975–1989* od Jiřího Suka. Pro podrobné seznámení s požadavky Charty 77 a dokumenty, ze kterých vycházely, tedy z *Paktů OSN*, byly použity kopie originálního *Prohlášení Charty 77* a celé znění *Paktů OSN*.

Text je rozdělen na čtyři kapitoly. První stručně nastiňuje události Pražského jara a uvolňování režimu, které tento obrodný proces na krátký čas do Československa přinesl, dále pokračuje přes násilnou intervenci vojsk Varšavské smlouvy až k počátkům normalizace, tedy opětovného utužování režimu v Československu a ohlasům společnosti na tuto změnu poměrů.

Druhá kapitola je věnovaná opozičním proudům, které vznikaly v první a druhé fázi normalizace. Mezi zmíněné skupiny patří Hnutí radikální mládeže, což byli studenti, kteří se zapojili do stávek a demonstrací proti postupující normalizaci a okupaci Československa vojsky Varšavské smlouvy, dále jsou rozebíráni reformní komunisté, kteří byli kvůli spojitosti s Pražským jarem vyloučeni nebo vyškrtnuti ze strany a vytvořili nejsilnější opoziční skupinu do vzniku Charty 77. Za druhé fáze normalizace dochází k etablování kulturní opozice, které patří také jedna podkapitola. Umělci a vědečtí pracovníci se prostřednictvím opozičních skupin snažili navázat na svou předchozí tvorbu, přičemž tento proud neměl politický charakter, spíše zde byla snaha o oživení intelektuálního života, který působením normalizace zcela utichl. Poslední dvě části druhé kapitoly jsou věnované československému undergroundu, jeho konceptu, který vymyslel Ivan Jirous a nakonec procesu se členy hudební skupiny The Plastic People of the Universe (dále PPU), který byl předejrou ke vzniku hnutí Charty 77.

Následující kapitola se týká vzniku a struktury Charty 77, je rozebírán text Prohlášení Charty 77, jeho požadavky a ustanovení. Další podkapitoly se věnují ohlasům na toto memorandum. Nejprve je rozebírána reakce režimu, pomlouvačná kampaň ze strany médií a vlna perzekucí vůči chartistům ze strany KSČ. Další podkapitola referuje o kladných ohlasech na deklaraci Charty 77 a kritiku československého normalizačního vedení v zahraničí. Závěrem jsou zmíněny reakce československé veřejnosti.

V poslední kapitole jsou představeny myšlenkové proudy, které formovaly a ovlivňovaly působení Charty 77. První část souhrnně pojednává o nekomunistickém segmentu, jehož součástí byli apolitičtí intelektuálové, nezávislá kulturní obec i představitelé různých náboženských směrů. Posléze je prostor věnován studentům a undergroundové kultuře, což byla skupina netknutá politikou a její přístup a důvody podepsání Charty 77 byly odlišný od nekomunistického či exkomunistického proudu. Třetí podkapitola popisuje uskupení bývalých reformních komunistů, zkoumá vliv exkomunistů při formování Charty 77 a uvádí, zda v myšlení aktérů této skupiny přežila komunistická myšlenka.

Časově je práce ohraničena Pražským jarem, tedy rokem 1968 a 80. lety 20. století, kdy Charta 77 stále aktivně pracovala a její součástí se již staly všechny zmíněné opoziční proudy.

1. Normalizace a formování opoziční činnosti v tomto období

1. 1 Cesta k normalizaci

Druhá polovina 60. let 20. století se v Československu nesla ve znamení snah o reformu tzv. státního socialismu sovětského typu, který byl uměle naroubován ve všech zemích východního bloku, a to bez ohledu na národní specifika daného státu (Hoppe 2009: 13–14). Systém tak přinášel mnoho problémů v ekonomické, sociální i politické oblasti, což vedlo k vlně kritiky ze strany občanů.² Vrcholem těchto proreformních tendencí byl rok 1968, tzv. období Pražského jara, kdy se k moci v KSČ dostávají reformní komunisté³, kteří však neusilovali o razantní změnu systému, ale pouze o úpravu tehdejšího socialistického uspořádání. V tomto ohledu se vývoj Československa liší od podobných událostí v Polsku či Maďarsku, kde existoval silný protikomunistický proud snažící se o nastolení demokratického režimu. Rozdíl vyplývá z toho, že podstatná část československého obyvatelstva inklinovala spíše k socialistické myšlence a kapitalismu příliš nedůvěřovala. (Doskočil 2006: 21)

V této době dochází k silnému rozvoji občanské společnosti, který je zapříčiněn znovuoobením práva shromažďovacího a spolčovacího, jsou zakládány nové organizace a obnovují se staré.⁴ Nejdůležitějším krokem bylo zrušení cenzury a možnost volnosti slovního projevu. Média tudíž přestala být mocenským nástrojem režimu, naopak se vyjadřovala vůči vedení KSČ kriticky, což posléze vyvolalo všennárodní debatu, ve které se silně ozývaly hlasy zpochybňující výsadní postavení KSČ. (Hoppe 2009: 20) Oproti umírněným plánům vedení KSČ, se tak část společnosti ve svých představách přesunovala od „socialismu s lidskou tváří“ k opravdové demokracii.

Tento proces uvolňování se však nelíbil Sovětskému svazu, který reformní počínání bedlivě sledoval a obával ho z více důvodů. Jedním z nich byl strach ze ztráty kontroly nad socialistickými zeměmi, které Sovětský svaz vždy považoval za sféru svého vlivu a moci. Další nebezpečí viděl v možnosti, že by se v praxi osvědčilo jiné pojetí socialismu než sovětské. (Doskočil 2006: 22)

Pro Sovětský svaz hrála stabilita a celistvost východního bloku důležitou roli, stejně jako udržení kontroly nad ním. Sledování těchto priorit vyústilo k vojenské invazi v srpnu

---

² Sílily protesty ze strany studentů, intelektuálů i řadových členů KSČ, např. demonstrace studentů na Strahově 1967 (Falk 2003: 70).

³ Generálním tajemníkem se stává Alexander Dubček.

⁴ Mezi nové organizace patřily např. nezávislé odborové federace či nová politická uskupení KAN a K231 či zde byla snaha o revitalizaci sociální demokracie (Měchýř 1999b: 33).

1968, která byla omluvena tzv. Brežněvovou doktrínou. Intervence pěti vojsk Varšavské smlouvy zajistila mezinárodněpolitické setrvání Československa v socialistickém táboře, ale mnohem důležitější a složitější bylo obnovení starých pořádků uvnitř Československa, které následovalo posléze. Tento proces opětovného utužování systému začal být označován termínem normalizace.

1. 2. Počátky normalizace

Normalizace začíná několik měsíců po násilném ukončení Pražského jara a trvá až do roku 1989. Období mezi lety 1968–1971 bývá označováno jako první fáze normalizace, kdy dochází k likvidaci reformy a k opětovnému převzetí kontroly nad společností a státem do rukou KSČ. (Křen 2005: 873) Pro Sovětský svaz tak rok 1971 znamenal, že je Československo již politicky a hospodářsky stabilizováno (Wanner 1995: 97). Spolu s návratem ke konzervativní politické linii bylo potřeba vyměnit i, do té doby proreformní, vedení KSČ. K moci se tak v roce 1969 dostává Gustáv Husák. K rozhodujícím stranickým činitelům normalizace patřili Vasil Bil'ak nebo Alois Indra, v exekutivě náležel k nejvýznamnějším osobám Lubomír Štrougal.

Pro první fázi normalizace se někdy používá termín neostalinismus. Ten lze přijmout, pokud je míněn jako utužení poměrů ve srovnání s liberalizací konce 60. let 20. století, ale jako paralela československého stalinismu přelomu 40. a 50. let vhodný není. Zatímco v případě stalinské éry docházelo k politickým vraždám, masovému mučení a aktivnímu vyhledávání nepřítelů, normalizace sahala k méně razantním trestům. Základ perzekuce se soustředil na čistku v samotné KSČ, která byla dle normalizátorů aktérem Pražského jara⁵. Redukce členské základny byla velmi výrazná, v desítkách procent.⁶ Tento moment i typologie vyloučených je pro předkládanou práci velmi podstatná hned ze dvou důvodů. Zaprvé, nejtypičtějším terčem normalizačních postihů byl bývalý člen KSČ a zadruhé, ti kdo byli ze strany vyloučeni,⁷ což byl přísnější stranický trest než vyškrtnutí⁸,

---

⁵ Záměrem bylo očistit stranu od všech stoupenců reformní politiky. Nemuselo se jednat pouze o přímé aktéry Pražského jara či o aktivní odpůrce srpnové invaze, ale o všechny členy strany, kteří nesouhlasili s novou, normalizační orientací pod vedením G. Husáka (Měchýř 1999a: 44–45).

⁶ Úbytek členstva činil 474 000, tedy 28% členů (Křen 2005: 868).

⁷ Redukce členů strany probíhala takto: 150 000 členů vystoupilo samo; cca 260 000 bylo vyškrtuto a 67 000 vyloučeno (Křen 2005: 868).

⁸ Vyškrtnutí a vyloučení se mezi sebou lišilo v míře represí, které vůči dané osobě následovaly. Šlo především o zákazy povolání. Vyškrtnutým byly povoleny pozice v administrativě, kdežto vyloučeným, kteří se více angažovali v Pražském jaru a vyjadřovali odpor vůči husákovskému režimu, bylo určeno pracovat pouze na manuálních a špatně placených pozicích. Mezi další postihy patřil zákaz publikovat, vyučovat či veřejně vystupovat. (Křen 2005: 868)

zpravidla mířili do dělnických, manuálních povolání. Mnohokrát se jednalo o lidi předtím vysoce postavené, ať už ve stranické hierarchii nebo profesně.⁹ Obě okolnosti tak často společně vedly k tomu, že někdejší členové KSČ se později stali nejtypičtějšími odpůrci systému. To však nutně neznamenalo, že by se vzdali politického programu, kterému věřili v roce 1968. Nesouhlasili sice s režimem G. Husáka, ale na socialismus jako politický, hospodářský a sociální program nerezignovali. Naopak, i jako případní členové Charty jej považovali za nosný.

1. 3. Husáková normalizační opatření

Poté, co se G. Husák v dubnu 1969 ujal vedení KSČ, neměl stále příliš pevnou pozici. Jednak věděl, že pokud v brzké době nepodnikne kroky, které navrátí československý komunistický režim zpět do předreformních kolejí, ztratí podporu sovětského komunistického vedení a tím i prozatím vlažnou podporu vedení KSČ. Musel rovněž balancovat mezi požadavky konzervativního a realistického křídla, ke kterému sám patřil. Konzervativci v čele s V. Bilákem prosazovali důslednou likvidaci reformní politiky, včetně jejich představitelů, ve všech oblastech společenského života. Posléze hodlali přejít k plošným čistkám a existenčnímu zničení příznivců Pražského jara. Oproti tomu realisté upřednostňovali postupné odmítnutí reform, ale provedení stranických prověrek nevyklučovali. (Doskočil 2006: 274) Jejich cíl tedy byl stejný, realisté jej chtěli pouze dosáhnout za použití mírnějších postupů.¹⁰ Navíc přístup realistů se spíše slučoval s náladami, které tehdy panovaly ve společnosti. Občané stále věřili, že se bude pokračovat v reformní politice a radikální kroky, které požadovalo konzervativní křídlo, by se tudíž mohly setkat s aktivním odporem obyvatelstva.

G. Husák tak, za podpory a souhlasu Sovětského svazu, pomalu přetvářel Československo ve stát, pro který byla typická všemoc KSČ. Státní úřady a instituce měly zcela podlehnout politickému vlivu strany a stát se opět vykonavatelem její vůle. Společenské organizace ztratily nezávislost a ty, popřípadě došlo k jejich zrušení nebo reorganizaci. Důležitou podmínku zdárného průběhu normalizace reprezentovalo převzetí naprosté kontroly médií do rukou KSČ, čehož komunisté dosáhli tím, že do televize, rozhlasu i tisku umístili

---

⁹ Často se jednalo o příslušníky inteligence, vysokoškolsky vzdělané osoby. Do ledna 1972 muselo opustit vysoké školy 2206 učitelů a dalších zaměstnanců. (Urbášek 2012: 135)

¹⁰ Praktická politika byla nakonec utvářena tak, že postupovala podle strategie zformulované G. Husákem a realisty, přičemž pokud se sáhlo po tvrdších opatřeních, bylo to většinou následkem neustávajícího tlaku ze strany konzervativců.

na vedoucí pozice osoby poplatné režimu¹¹. Dále docházelo také k rušení proreformních a opozičních novin a časopisů. Zastavilo se znovuobnovení sociálně-demokratické strany, stejně jako pokusy o hospodářskou reformu. (Doskočil 2006: 275)

Zahraniční politika se také měla vrátit k původní koncepci, tedy k opětovnému navázání úzkých vztahů se Sovětským svazem a ostatními státy Varšavské smlouvy. Kromě již zmíněných změn v celospolečenském uspořádání bylo pro G. Husáka nejdůležitější eliminovat opozici a stabilizovat poměry v komunistické straně, jelikož pouze tyto kroky mohly obnovit její vedoucí úlohu. Hlavním úkolem se stala očista KSČ od radikálních reformátorů a to především od těch, kteří se v hierarchii KSČ pohybovali na vysokých pozicích a odmítali nové směřování československé politiky.¹² KSČ po tomto kroku nakonec přišla přibližně o třetinu svých členů. Čistky se nevyhnuly ani vysokým školám či vědeckým a kulturním institucím, což spolu se zákazem řady společenských organizací a tiskovin vedlo k utlumení intelektuálního života a znamenalo konec umělecké svobody. (Falk 2003: 83)

Novým zásadním rysem, který normalizační politika přinesla, byl vznik tzv. společenské smlouvy mezi vládou a obyvatelstvem. Ta spočívala v tom, že se normalizační režim snažil zklamanou a nespokojenou veřejnost odvrátit od politiky k materiálním hodnotám. KSČ si byla vědoma toho, že její ideologie již není pro občany nijak přitažlivá a tak se snažila komunistický režim legitimizovat jinak, především stálým zvyšováním životní úrovně. Tato strategie se ukázala jako úspěšná, životní standart opravdu na určitou dobu stoupal. Nicméně již v polovině 70. let, vlivem ropných šoků a prudkého růstu cen, začalo hospodářství opět stagnovat a udržení společenské smlouvy bylo stále těžší. (Šimečka 1979: 171–172)

1.4. Reakce veřejnosti na normalizaci

Po srpnové invazi v roce 1968 a změně kurzu režimu docházelo k individuálním i skupinovým projevům nespokojenosti občanů s novým stavem věcí. V říjnu a listopadu se konaly protisovětské manifestace, studenti na všech vysokých školách vyhlásili třídní okupační stávkou na podporu Akčního programu, kterou následovalo vytvoření jejich vlastního programu, nazvaného Deset bodů. Studenti požadovali zachování Akčního programu, odsoudili kabinetní politiku, dále žádali svobodu shromažďování, spolčování, vědeckého

---

¹¹ Navíc byl cenzurní dohled svěřen přímo odpovědným redaktorům jednotlivých periodik, kteří za porušení platných směrnic nesli plnou (i trestní) odpovědnost. Redaktoři tak ze strachu raději zakazovali publikovat cokoli, co by mohlo komunistickou stranu nějak podráždit (Rychlík 2003: 75–76).

¹² To se týkalo například Františka Kriegela, Zdeňka Mlynáře nebo Jiřího Hájka, budoucích signatářů Charty 77.

bádání a kulturního procesu či pokračování v ustanovování rad pracujících. Těmito požadavky, které se týkaly široké společnosti a ne pouze studentů, si získali všeobecnou podporu společnosti, která se tak znovu sjednotila k obraně myšlenek Pražského jara. (Otáhal 2003: 24–26) Režim však neustupoval a naopak pomalu ničil všechny výdobytky obrodného procesu a osobnosti s ním spojené, což v lidech vyvolávalo zklamání a postupně se ve společnosti začala šířit apatie a lhostejnost. V této atmosféře se v lednu 1969 upálil student Jan Palach¹³, na což obyvatelstvo reagovalo vlnou veřejných shromáždění a tryzen. Morální rozměr Palachova činu usvědčoval posrpnové vedení z morálního selhání. Nervozita režimu jen stoupla, když se k Palachovu lednovému sebeupálení¹⁴ přidal na konci února student Jan Zajíc a v dubnu pak jihlavský dělník Evžen Plocek (4. dubna 1969)¹⁵ a slovenský voják Michal Lefčík (11. dubna 1969).¹⁶ Kromě těchto událostí došlo k nepokojům spojeným s vítězstvím československého hokejového týmu nad sovětskou sbornou na mistrovství světa v ledním hokeji. Československý tým sice nakonec obsadil třetí místo, ale Sovětský svaz porazil hned dvakrát. Sportovní triumf vyústil v bujaré oslavy zahrnující i útok na zastoupení Aeroflotu v Praze. (Bárta 1993: 44–45; Felcman 1993: 52) Pro nastupující normalizační vedení tak vznikla vhodná záminka jak tímto násilným činem ospravedlnit utužení veřejného pořádku.

Také první výročí intervence vojsk Varšavské smlouvy v srpnu 1969 neproběhlo bez demonstrací, obyvatelé tak chtěli vyjádřit svůj odpor vůči nastupujícímu utužování systému.¹⁷ Tyto demonstrace byly násilně rozeznány pomocí ozbrojených sil, přičemž pět účastníků těchto protestů bylo zastřeleno. Situace využilo vedení KSČ, které si prosadilo tzv. Zákonné opatření, které obsahovalo soubor přechodných opatření k upevnění a ochraně veřejného pořádku¹⁸. Tato opatření však omezovala občanská práva, umožňovala například ukládat zvýšené trestní sazby za občanskou neposlušnost či rozvázat pracovní poměr s těmi, kdo narušovali socialistický společenský řád. Tato opatření přijala vláda a následně je projednalo a potvrdilo Federální shromáždění hned 22. srpna 1969.¹⁹ (Otáhal 2011: 17)

---

¹³ Nejobsáhleji se životem Jana Palacha zabývá kniha *Jan Palach 69*, sestavil Petr Blažek, Patrik Eichler, Jakub Jareš a kolektiv.

¹⁴ Srov. webový projekt Univerzity Karlovy: <http://www.janpalach.cz/>

¹⁵ <http://www.janpalach.cz/cs/default/zive-pochodne/plocek>

¹⁶ <http://www.rozhlas.cz/zpravy/historie/zprava/pribeh-kosickeho-palacha-lefcika-objevuje-slovensko-az-po-letech-1198555>

¹⁷ Srov. původní videodokumentaci ze srpna 1969: <http://www.ustrcr.cz/cs/video-1969>

¹⁸ Většina z nich však byla platná až do konce normalizačního režimu.

¹⁹ Dobová rozhlasová zpráva o přijetí tzv. „Pendrekového zákona“ a jeho úplná citace viz http://www.pribehrozhlasu.cz/tenkrat-v-rozhlase/1969/1969_8

Všechny uvedené protesty měly rys živelné a emocionální reakce, nikoliv propracované opoziční činnosti a fakticky až do Palachova týdne v lednu 1989 znamenaly poslední výrazné protestní akce proti systému. Demonstrace ze srpna 1969 pak režim přesunuly do polohy zneužívání legislativy ke tvrdým zásahům proti všem, které režim považoval za nepřátelské živly.

2. Opoziční proudy

2. 1. Radikální mládež

Součástí opozičního hnutí byli mimo jiné vysokoškolští studenti, ovlivnění západoevropskou „novou levicí.“ Po studentské stávce na Filozofické fakultě Univerzity Karlovy v listopadu 1968 se oddělila skupina, která se kromě zmíněné nové levice inspirovala také krajně levicovými postoji (například anarchistickými, trockistickými či che-guevarovskými). Tento proud kritizoval sovětskou okupaci a počínající normalizaci, ale i Pražské jaro, protože nepřekonal stalinisticko-byrokratické pojetí socialismu. Skupina, která posléze vykryštovala do Hnutí revoluční mládeže²⁰ (dále jen HRM) obhajovala samosprávný socialismus, politickou demokracii, pluralitu i lidská práva a svobody. Kapitalismus, jakožto marxisté, odmítali. Kromě vydávání letáků a manifestů, které konspirativně podepisovali jménem „Revoluční socialistické strany,“ (která neexistovala) se podíleli na přípravách demonstrace k prvnímu výročí intervence vojsk Varšavské smlouvy a protestech proti přijetí Zákonného opatření, které legalizovalo represí vůči občanům a omezovalo jejich občanská práva. (Uhl 1998: 3–5) Přijetí těchto opatření poznamenalo i členy tohoto hnutí. Necelých dvacet jich bylo zatčeno a několik z nich i uvězněno, čímž došlo k rozbití celé skupiny. Soud s nimi byl první velký politický proces po Husákově nástupu, čemuž odpovídaly i trestní sazby, hlavní postava hnutí, Petr Uhl, byl odsouzen ke čtyřem letům odnětí svobody. (Pažout 2008: 6–7) Důležitost HRM tak tkví především v tom, že odmítli pasivní jednání a snažili se aktivně bojovat proti represím režimu.

2. 2. Bývalí komunisté

Mezi nejsilnější opoziční skupiny po utužení režimu patřili bývalí členové KSČ, kteří o své členství ve straně přišli v rámci normalizačních čistek, přičemž většinou se jednalo o reformní komunisty, kteří se nějakým způsobem podíleli na Pražském jaru či na kritice intervence vojsk Varšavské smlouvy. Větší část bývalých komunistů (celkem jich bylo kolem půl milionu) se stáhla z veřejného dění a neúčastnila se opoziční činnosti (Alexander Dubček, Oldřich Černík), ale někteří (František Kriegel, Josef Smrkovský, Jaroslav Šabata) se stále scházeli, aby diskutovali o vnitropolitických i zahraničních událostech a získávali tak argumenty proti novému vedení. (Otáhal 2011: 24–25) Postavení exkomunistické opozice komplikovala neustálá kontrola státních orgánů. Nedařilo se rovněž vyburcovat veřejnost

---

²⁰ Hlavní postavou byl Petr Uhl, mezi další členy patřil například Jaroslav Bašta, Ivan Dejmal či Jan Frolík.

k protirežimním projevům, neboť občané po několika marných pokusech na změnu ztratili důvěru v politiku a chuť se angažovat. To brzy pochopili i bývalí komunisté a namísto toho, aby své výzvy adresovali občanům jako v minulosti, začali se se svými dopisy a stanovisky obracet na představitele československé moci.²¹ Snažili se také o to, aby se o záporech normalizačního režimu dozvědělo zahraničí a československá otázka se tak stala předmětem jednání na mezinárodních fórech. Důležitou roli v této strategii plnil československý exil v západní Evropě a Spojených státech. (Catalano 2013: 295–296)

Od začátku normalizace až do poloviny 70. let je exkomunistická opozice poměrně roztržštěná, jednotlivé skupiny se rozcházejí ve svých postojích a nedokáží najít integrující téma. Dodržování a ochrana lidských práv představovalo sice součást manifestů většiny exkomunistických proudů, ale ke sjednocení na této platformě došlo až nedlouho před vznikem Charty 77. Své postoje a názory šířili exkomunisté prostřednictvím různých samizdatových časopisů, například *Fakta–připomínky–události*, která vydávala skupina okolo Milana Hübla (který se v 60. letech zasloužil o rehabilitaci G. Husáka) či *Pokrok*, iniciovaný Milošem Hájkem. (Otáhal 2011: 29–34) Tyto časopisy neměly z různých důvodů dlouhého trvání, většinou zanikaly s uvězněním některých jejich aktérů nebo díky zvýšené pozornosti ze strany Státní bezpečnosti (dále StB). Tato periodika měla rovněž poměrně malý dopad na veřejnost, díky čemuž také zanikala. (Hájek 2011: 241)

Z hlediska individuálních projevů má zásadní význam dopis A. Dubčeka Federálnímu shromáždění a Slovenské národní radě z 28. října 1974. V tomto dopise sice píše o konkrétních případech porušování své osobní svobody, ale upozorňuje, že dopis nenapsal jen na svou obhajobu, ale na obhajobu všech, kteří byli nespravedlivě postiženi normalizačním režimem, ať už politicky, sociálně či morálně. V dopise dále obhajuje reformní proces roku 1968 a ostře kritizuje tehdejší husákovsko–biřákovské vedení, především neomezenou moc stranických elit či jednotlivých složek ministerstva vnitra a StB. Na závěr režim obvinil ze zneužívání moci, porušování socialistických principů a zásad strany a porušování lidských práv.²² (Benčík 2012: 101–103)

Dopis A. Dubčeka zaznamenal značný ohlas mezi opozičně naladěnými občany ČSSR i v zahraničí, kde jej ocenil například švédský premiér Olof Palme. To, i skutečnost, že se jedná o dopis postavy symbolizující Pražské jaro, považovalo komunistické vedení za

---

²¹ Jednalo se o například o dopisy požadující propuštění politických vězňů nebo reakce na prohlášení či politické kroky normalizačního vedení.

²² Dubčekův dopis tak potvrzuje, že lidská a občanská práva se stala jedním z důležitých požadavků reformních exkomunistů ještě před vznikem Charty 77.

velmi nebezpečné, což potvrzuje i nenávistná kampaň proti A. Dubčekovi, kterou svým útočným projevem započal G. Husák a ve které pokračovalo Rudé právo. (Tamtéž: 107–110)

Společně s dopisem A. Dubčeka, se předsednictvo Ústředního výboru KSČ zabývalo dopisem Václava Havla adresovaného G. Husákovi 7. dubna 1975 a textem Zdeňka Mlynáře, jež mu byl zabaven během domácí prohlídky, s názvem *Teorie a praxe pokusu o reformu politického systému socialismu v Československu roku 1968*²³. Dopisy A. Dubčeka i V. Havla označila generální prokuratura ve svém Stanovisku²⁴ za závadné a Havla obvinila z podvracení republiky, což odůvodnila tím, že Havel dopis předal do zahraničí, kde měl sloužit „jako podklad k rozvíjení podvrtné propagandy proti ČSSR“ (Mlynář 1992: 18). U pojednání Z. Mlynáře, ve kterém podrobuje analýze vývoj politického systému od ledna do srpna 1968 a polemizuje s dnešní kritikou polednového vývoje, zpráva uvádí, že vzhledem k rozsahu textu zatím nezjistili, zda se sepsáním a předáním rukopisu dalším osobám dopustil trestného činu. Předsednictvo ÚV KSČ se posléze rozhodlo nestíhat žádnou z uvedených osob, ale odsouhlasilo zahájit proti všem třem propagační kampaň. (Tamtéž: 19)

Důležitou reakcí na pomlouvačnou kampaň, která byla vedena proti Z. Mlynářovi, představovala *Výzva opozičních intelektuálů*, kteří Mlynářovi vyjádřili podporu a vyzvali státní orgány k navrácení zabavené kopie Mlynářovi studie. (Catalano 2013: 298) Význam svolání spočívá především v tom, že se v ní spojili ideologicky odlišné opoziční proudy a osobnosti v budoucnu spjaté s Chartou 77, například V. Havel či Jan Patočka. Lze konstatovat, že se jednalo o první zásadnější kontakt mezi nimi.

2. 3. Kulturní opozice

Novým opozičním proudem, který se začal objevovat až ve druhé fázi normalizace, se stala kulturní opozice. Tito představitelé tvůrčí inteligence nedisponovali žádným programem a neměli politické cíle, kterými chtěli bojovat proti normalizačnímu režimu, ale usilovali „o vytvoření jakýchsi forem samostatného a nezávislého myšlení.“ (Havel 1990: 50) Hlavní snaha těchto umělců a společenskovědních pracovníků spočívala v tom, vytvořit si vhodné podmínky pro pokračování své tvůrčí činnosti, kterou zastavila vlna represí na přelomu 60. a 70. let. Poté, co bylo mnoha příslušníkům československé vědy a kultury zakázáno veřejně působit, hledali způsoby, jak svou činnost dále rozvíjet alespoň soukromě.

---

²³ Později byla kniha vydána pod názvem *Československý pokus o reformu 1968*.

²⁴ Celý název zněl *Stanovisko k písemným projevům Alexandra Dubčeka, Václava Havla a Zdeňka Mlynáře*. Den po domovní prohlídce u Z. Mlynáře jej vypracovala generální prokuratura spolu s ministerstvem vnitra dne 23. 4. 1975 (Mlynář 1993:18).

S těmito aktivitami začali nejdříve spisovatelé, kteří své texty pravidelně předčítali přátelům a kolegům, například v bytě Ivana Klímy či na chalupě V. Havla. Autoři své knihy posléze začali vydávat i v písemné podobě, první takovou samizdatovou edicí byla Petlice. Podobně jako spisovatelé se scházela i skupina vědců, kteří se alespoň ve svém úzkém kruhu snažili navázat na vývoj společenských věd v 60. letech. Dalším způsobem, jak inteligence udržovala kontakty, byly návštěvy kulturních podniků, například představení V. Havla *Žebrácká opera*. To neušlo tehdejšímu politickému vedení, které se shromažďování inteligence nesouhlasící s režimem zaleklo, načež nechalo proti V. Havlovi i hercům rozpoutat pomlouvačnou kampaň a případem se zabývala i StB. Literáti sice neměli žádný program, ale částečně navazovali na *Deset bodů* a snažili se bojovat proti demoralizaci a rezignaci národa. Žádná z těchto aktivit se nezamlouvala komunistického režimu, který na ně reagoval domovními prohlídkami u vybraných spisovatelů, novinářů, vědců či reformních exkomunistů, kde došlo k zabavení exilové, samizdatové a západoevropské literatury. (Otáhal 2011: 111–113)

Význam kulturní opozice tkvěl především v její analýze dopadů normalizačního systému na tehdejší společnost, kdy například V. Havel považuje morální krizi společnosti a její pasivitu za přímý důsledek normalizačního režimu.²⁵ Velkou měrou přispěla také ke vzniku a formování myšlenek Charty 77.

2. 4. Underground

Dalším proudem, který se objevil až během druhé fáze normalizace je underground²⁶, mladí lidé bez předchozí politické zkušenosti. Undergroundové hnutí se zformovalo kolem rockových skupin a podle teoretika undergroundu, Ivana Jirouse, se jednalo o „*společenství vzájemné záchrany lidí, kteří chtějí žít jinak, v jejichž hodnotovém žebříčku stojí výše touha po ukojení duchovních potřeb než snaha o dosažení hmotného zabezpečení, jak jim ho nabízí establishment, za cenu zřeknutí se všeho, co činí z člověka neopakovatelnou individuální svobodnou bytost.*“ (Jirous 1975: 7) Underground I. Jirous nepovažoval pouze za hudební směr, ale za životní a duchovní postoj či intelektuální úsilí. Ústřední roli hrála kultura, kterou považoval za poslední svobodnou oblast, kterou nemůže KSČ svou politikou narušit. Za zásadní rozdíl mezi západním undergroundem a tím československým považoval skutečnost, že západní hnutí se snaží rozbít tamější establishment, kdežto v ČSSR bylo cílem

---

²⁵ Vliv normalizační politiky na československou společnost rozebírá i v již zmíněném dopise G. Husákovi z roku 1975.

²⁶ Počátky undergroundu v ČSR sahají do 60. let 20. století, během druhé fáze normalizace dochází k jejímu zviditelnění a zásadní konfrontaci s režimem, viz soud s The Plastic People of the Universe níže.

vytvořit druhou kulturu, nezávislou na KSČ a normalizačním systému. Z toho vyplývá, že undergroundové hnutí nemělo žádný politický cíl a neusilovalo o změnu poměrů, pouze se snažilo vytvořit prostor, ve kterém se jeho příslušníci mohou svobodně pohybovat, oproštění od požadavků a pravidel systému. Celé toto hnutí a s ním spojené hudební skupiny silně znepokojovaly vládnoucí garnituru. Ta se obávala ztráty svého vlivu na mládež, která se prostřednictvím undergroundu vymkla kontrole KSČ tím, že si vytvořila prostor, kde se svobodně realizovala. (Otáhal 2011: 117–120) Politické vedení se tedy uchýlilo k pronásledování a trestání hudebních skupin, které vyvrcholilo procesem s The Plastic People of the Universe (dále PPU).

2. 5 Proces s The Plastic People of the Universe

V roce 1976 dochází k zatčení a soudu se členy a příznivci²⁷ undergroundové hudební skupiny PPU, která byla, podle oficiálního znění, souzena za používání vulgarismů ve svých písních. Úřady a posléze i média spustila pomlouvačnou kampaň, ve které PPU kritizovaly za narušování veřejného pořádku a snahu o podkopání stability státního zřízení, obviňovaly je z alkoholové i drogové závislosti či obscénního chování. (Falk 2003: 85) Celá obžaloba však stála na textech písní, které pouze vyjadřovaly kritické názory skupiny na tehdejší společnost a její zavedené instituce. Proces vyvolal vlnu kritiky především v intelektuálních kruzích, které vyjádřily svůj nesouhlas nad tím, že je někdo obviněn a souzen za pouhé využití svého práva svobody projevu, formálně garantovaného československou ústavou a zákony.

Mezi kritiky procesu patřili významní čeští spisovatelé, historici či filozofové, dále právníci a také bývalí členové KSČ, vyloučení po srpnu 1968²⁸. Často se jednalo o budoucí signatáře Charty 77, z nejznámějších například V. Havel, Z. Mlynář či J. Patočka. Ve svých dopisech, zaslaných nejvyšším československým orgánům a médiím, kritizovali tvrdost postihů za to, že skupina využila svých občanských práv a svobod, zejména svobody slova a svobody umělecké tvorby. Také samotná přelíčení probíhala způsobem, který odporoval československé ústavě a procesním předpisům. Trestní řízení, která měla být veřejná, probíhala neveřejně, došlo k porušení zásady presumpce neviny či neodůvodněnému omezení práva na obhajobu a v neposlední řadě byla porušena zásada soudcovské nezávislosti

---

²⁷ Proces proti PPU občas zastihuje represe vůči dalším alternativním hudebním skupinám, jako například DG 307, Aktual atd.

²⁸ Převážně se protestů účastnili lidé, kteří byli sami nějak postíženi normalizací (Otáhal 2011: 122).

a nestrannosti soudcovského rozhodování. (Prečan 1977: 81) Celý proces tak byl považován za obrovské pošlapání lidských práv a bylo žádáno zastavení trestního řízení a propuštění členů PPU na svobodu. Na tyto četné výzvy však československá justice ani jiné státní orgány nijak nereagovaly a proces skončil vynesením nepodmíněných trestů odnětí svobody v rozmezí osmi až osmnácti měsíců (Skilling 1981: 12).

Celá kampaň, vedená na podporu členů PPU, se mohla jevit jako zbytečná, jestliže nesplnila svůj účel, a to propuštění skupiny na svobodu, ale opak je pravdou. Kritika procesu svedla dohromady často velmi odlišné skupiny lidí, které spojovala ústřední myšlenka dodržování a ochrany lidských práv. Účastníci této kampaně využili všeobecné solidarity protirežimně laděných lidí s potrestanými hudebníky a na jejím základě se snažili vybudovat novou občanskou iniciativu, která by měla podporu napříč všemi společenskými strukturami. Protesty okolo procesu s PPU tak vyústily až do vzniku Charty 77²⁹, jelikož urychlily vzájemnou spolupráci mezi různými opozičními proudy, ať už se jednalo o komunisty, nekomunisty, inteligenci či řadové občany.

---

²⁹ Nejedná se samozřejmě o jediný faktor, který vedl ke vzniku Charty 77, ostatní budou zmíněny níže.

3. Charta 77

3. 1. Vznik a struktura Charty 77

Okolností vedoucích ke vzniku Charty 77 lze nalézt několik. Mezi ty zahraničněpolitické patřila snaha velmocí o uvolnění poměrů a jejich rostoucí zájem o tematiku dodržování lidských práv, což se promítlo především do Helsinské konference v roce 1975. Výsledkem této konference byl *Závěrečný akt Helsinské konference o bezpečnosti a spolupráci v Evropě*, kterým se signatáři zavazovali k respektování základních lidských práv a svobod. (Otáhal 2011: 124) O rok později v Československu vstupují v platnost další dva dokumenty týkající se ochrany lidských práv, *Mezinárodní pakt o občanských a politických právech* a *Mezinárodní pakt o hospodářských, sociálních a kulturních právech*. To, že bylo přijetí daných zákonů chápáno spíše jako kosmetické než opravdu funkční opatření, bylo možné vidět i na případu již zmíněných PPU.

Zakotvení těchto paktů do československé legislativy bylo pro vznik Charty 77 významné tím, že umožnilo „vytvoření oficiální a legální základny pro obhajobu lidských práv“ (Mlynář citován in Otáhal 2011: 126). Nyní bylo možné poukázat na to, že stát oficiálně uznal zákony týkající se lidských práv, ale ve skutečnosti je hrubě porušuje a omezuje práva občanů, kteří jsou pro režim nepohodlní. Jako první se myšlenkou vytvořit organizaci na dodržování lidských práv zaobírala skupina opozičních bývalých reformních komunistů, inspirovaných především helsinskými výbory, tehdy vznikajícími v Sovětském svazu. Iniciativy se nakonec chopila kulturní opozice v čele s V. Havlem, který chtěl využít atmosféry solidarity a pospolitosti, která vznikla okolo procesu s PPU a vytvořit něco, „co mělo být proměněno v čin trvalejšího dosahu.“ (Havel 1989: 116) Tuto myšlenku V. Havel konzultoval se spisovatelem Pavlem Kohoutem a prostřednictvím Václava Vendelína Komendy navázali kontakty se Z. Mlynářem. Na počátku prosince 1976 proběhla první schůzka, kde se všichni přítomní shodli, že nosným pilířem nového hnutí má být otázka ochrany a dodržování lidských práv. (Prečan 1990: 17) Následovaly další dvě schůzky, kde se již sešel větší počet členů z různých ideových táborů a společně diskutovali o pojetí Charty 77. Například reformní komunisté prostřednictvím Pavla Bergmana navrhovali založit celostátní helsinský výbor po vzoru Sovětského svazu, který by měl své krajské pobočky. To však znamenalo vytvoření pevné organizační struktury, což odmítli ostatní, jelikož většina

považovala za nejlepší vytvořit širokou a otevřenou občanskou iniciativu³⁰. Došlo také k zamítnutí návrhu Z. Mlynáře, který chtěl v úvodních větách prohlášení spojit problematiku lidských a občanských práv s obhajobou ideálů socialismu. V. Havel nechtěl prohlášení propůjčovat politický či ideologický charakter a oponoval tím, že to může odradit mnoho lidí, kteří takovou spojitost nevidí. (Otáhal 2011: 127).

Konečnou verzi Prohlášení Charty 77 nakonec z valné části sepsal V. Havel a název vymyslel P. Kohout. Na základě návrhu P. Uhla se ustanovilo, že Chartu 77 budou reprezentovat tři mluvčí, což mělo vyjadřovat pluralitní charakter Charty 77. (Vaněk, Urbášek eds. 2005: 1003, 1004) Souběžná existence třech mluvčích se rovněž později ukázala jako praktický krok za situace, kdy StB pravidelně uvalovala vazbu na vrcholné členy Charty 77. Role mluvčích byla velmi důležitá, jelikož se jednalo o jedinou organizační jednotku a veškeré kroky, které Charta 77 podnikla, vznikaly na základě konsensu mezi danými mluvčími, kteří tak určovali charakter a směřování celého hnutí. Tato praxe byla nutná především proto, že kvůli tvrdému stíhání ze strany státu se nemohli signatáři nikdy sejít ve větší skupině. Prohlášení Charty 77 uvádí, že ji mluvčí plnomocně zastupují před státními a jinými organizacemi, dále před československou i světovou veřejností a svými podpisy zaručují autenticitu dokumentů Charty 77 (Prohlášení Charty 77 1977: 4). Mluvčí se většinou rekrutovali ze tří hlavních proudů Charty 77, jednalo se o zástupce reformních komunistů, nezávislé kulturní obce a náboženského demokratického proudu³¹. Jak již bylo řečeno, kromě tří mluvčích neměla Charta 77 žádné organizační zázemí. Hnutí se charakterizovalo jako „*volné, neformální a otevřené společenství lidí různých přesvědčení, různé víry i různých profesí*“ (Prohlášení Charty 77 1977: 3). Prohlášení oznamovalo, že Charta 77 není organizací³², nemá stanovy ani stálé orgány či organizačně podmíněné členství. Za člena považovali každého, kdo souhlasil s její myšlenkou, podporoval ji a účastnil se práce s ní spojené. Dále bylo uvedeno, že účelem Charty 77 není vytvořit základnu k opoziční politické činnosti, sami autoři ji označili za občanskou iniciativu, která chce sloužit obecnému zájmu a poukazovat na konkrétní případy porušování lidských

---

³⁰ Charta 77 se od ostatních helsinských výborů, které vznikaly v dalších zemích sovětského bloku, lišila právě tím, že odmítla zavedení pevné organizační struktury (Thomas 2007: 186), pro srovnání pátá kapitola (Thomas 2007: 171–202).

³¹ Někdejší reformní komunisty zastupoval bývalý ministr J. Hájek, nezávislou kulturní obec zastoupil dramatik V. Havel a náboženský demokratický proud představoval filozof J. Patočka (Skilling 1981: 19). Vzhledem k pozdějším výsledkům, věznění či dokonce smrti jednoho z mluvčích, J. Patočky, se osoby na postech mluvčích měnily, na návrh J. Hájka tak bylo posléze činěno každý rok, přičemž všechny tři proudy vždy svého zástupce měly, často se však v jedné osobě překrývaly.

³² To se ukázalo výhodné i z praktického hlediska, vzhledem k tomu, že se nejednalo o registrovanou organizaci, státní orgány jí nemohly zakázat činnost.

a občanských práv. Chartě 77 nešlo o vytvoření vlastního programu politických či společenských reforem, za svůj úkol si předsevzala upozorňovat na konkrétní případy porušování lidských a občanských práv a navrhopvat řešení, která by přispívala k posilování těchto práv. (Prohlášení Charty 77 1977: 4)

Tato ustanovení ukazují, jakou formu hnutí se aktéři Charty 77 preferovali: co největší a nejrozmanitější uskupení lidí, pro které je důležitá hlavně vysoká míra demokratičnosti, rovnosti a také solidarity a sounáležitosti. To se projevilo například na tom, že hnutí nevyžadovalo registraci a za člena se mohl považovat každý občan, který s Prohlášením a myšlenkami Charty 77 souhlasil, i v případě, že ho nestvrdil podpisem³³.

Text Prohlášení se hned v úvodu odvolává na dva pakty OSN. Prvním z nich je *Mezinárodní pakt o občanských a politických právech* a druhým *Mezinárodní pakt o hospodářských, sociálních a kulturních právech*, které Československo podepsalo v roce 1968 a v platnost vstoupily v březnu 1976³⁴ (Prohlášení Charty 77 1977: 1). Veškeré požadavky Charty 77 vykazovaly soulad se zákony ČSSR a hnutí tudíž pouze žádalo, aby byly dodržovány zákony týkající se občanských a lidských práv³⁵.

Prohlášení poukazovalo na to, že navzdory přijetí daných paktů je mnoho základních občanských práv platných pouze teoreticky. Mezi ně patří například právo zastávat svůj názor bez překážky či právo na svobodu projevu, obojí je zaručované článkem 19 prvního paktu. Tato práva byla podle Prohlášení v Československu zcela iluzorní, jelikož tisícům občanů bylo znemožněno pracovat v jejich oboru právě proto, že zastávali názory odlišné od názorů oficiálních. Navíc byli často oběťmi diskriminace, pomluv a šikanování ze strany úřadů i společenských organizací, bez možnosti se proti tomu jakkoliv bránit, přitom článek 17 prvního paktu zaručuje zákonnou ochranu každému, kdo čelí takovým útokům. (Prohlášení Charty 77 1977: 1–2) Ve druhém bodě článku 19 se uvádí, že každý má právo „*vyhledávat, přijímat a rozšiřovat informace a myšlenky všeho druhu, bez ohledu na hranice, ať ústně, písemně nebo tiskem, prostřednictvím umění nebo jakýmkoli jinými prostředky podle vlastní volby.*“ (Sbírka zákonů č. 120 1976: 574). Toto právo dle Prohlášení v praxi také neexistovalo, svoboda projevu byla totiž potlačena centrálním řízením všech sdělovacích prostředků i publikačních a kulturních zařízení. Vše, co se vymykalo oficiální ideologii,

---

³³ Jak uvádí sám Václav Havel: „*Některým přátelům jsme podepsáni dokonce sami rozmlouvali právě proto, že jejich práce byla do té míry důležitá a de facto v duchu Charty 77, že by nestálo za to ji ohrozit podpisem*“ (Havel 1989: 122).

³⁴ S nápadem opřít se v Prohlášení o oba pakty, k jejichž plnění se Československo oficiálně zavázalo a tím vlastně celé hnutí zlegitimizovat paralelně přišel Z. Mlynář a Ladislav Hejdánek (Havel 1989: 117).

³⁵ Kromě již zmíněných paktů OSN se Charta 77 ve svém Prohlášení odvolávala na Závěrečný akt helsinské konference a na Všeobecnou deklaraci lidských práv OSN (Prohlášení Charty 77 1977: 3).

ať už politické, umělecké či vědecké názory, nesmělo být zveřejněno a kritika krizových společenských jevů byla také vyloučená. (Prohlášení Charty 77 1977: 2) Pokud se někdo ke kritice či vyjádření svého názoru odvážil, byl stíhán nejen mimosoudně, ale i soudně, jak šlo vidět například na procesech s PPU.

Kromě omezování práva svobody projevu a názoru docházelo podle Prohlášení také k porušování práva na vzdělání, které je ukotveno v článku 13 druhého paktu. Text poukazoval na to, že mladým lidem je bráněno ve studiu kvůli jejich názorům či názorům jejich rodičů nebo že zatím neperzekvovaní lidé žijí ve strachu projevit svůj názor, aby o možnost studia nepřišli v budoucnu, ať už oni nebo jejich děti. (Prohlášení Charty 77 1977: 1)

Prohlášení Charty 77 také upozorňovalo na porušování svobody náboženského vyznání, které zaručoval článek 18 prvního paktu. Text poukazoval na skutečnost, že tato svoboda je v Československu systematicky omezována a osoby, které své náboženské vyznání nějak veřejně projeví, mohou očekávat postih od komunistického režimu. Dále dokument zmiňoval, že duchovní žijí v neustále hrozbě odepření nebo ztráty státního souhlasu s výkonem jejich už tak velmi omezených funkcí.

Dalším problémem bylo faktické podřízení všech institucí a organizací ve státě politické moci KSČ a jednotlivcům v jejím vedení. Občané, kteří se při výkladu svých práv a povinností dostali do rozporu s normami KSČ, se tak nemohli odvolat u žádného nezávislého orgánu, jelikož žádný takový neexistoval. Tento stav také zabraňoval tomu, aby mohli pracující využít svého práva zakládat bez omezení odborové a jiné organizace k ochraně svých hospodářských a sociálních zájmů a svobodně využívat práva na stávkou. Obě práva byla ukotvena v osmém článku druhého paktu.

Text Charty 77 také uváděl, že je porušován článek 17 prvního paktu, který zakazuje „svévolné zasahování do soukromého života, do rodiny, domova nebo korespondence“ (Sbírka zákonů č. 120 1976: 573), což se projevovalo například odposlechy telefonů a bytů, osobním sledováním, kontrolou pošty či domovními prohlídkami. Také právo opustit svobodně svou zemi, zakotvené ve druhém bodě článku 12 prvního paktu je pod záminkou ochrany národní bezpečnosti státem porušováno. Stejně tak zahraniční osoby, které nebyly pro režim pohodlné, nemohly navštívit Československo.

Úvodní dokument Charty 77 shrnoval všechny základní podoby porušování lidských práv v Československu. Režim se tak v několika málo letech dopustil strategické chyby. Nejprve podcenil závažnost *Závěrečného aktu Helsinské konference* a fakt, že se stane zdrojem opozičních hnutí. Husákovskému Československu se tak zkomplikovala kontrola

a perzekuce politické opozice, neboť činnost Charty 77 ve skutečnosti naplňovala některé z mezinárodních závazků veřejně deklarovaných režimem.

Po sepsání a redakci Prohlášení bylo určeno deset sběračů, kteří měli určené okruhy, ve kterých měli podpisy sbírat. Nejvíce signatářů nakonec vzešlo z řad bývalých komunistů³⁶, také zásluhou Z. Mlynáře. Na začátku ledna mělo dojít ke zveřejnění a odeslání Prohlášení Charty 77 a seznamu signatářů Federálnímu shromáždění. Ještě předtím se konala schůzka, na které se diskutovalo o tom, jak bude Charta 77 nadále organizovat svou činnost a jaké si stanoví úkoly. Účastníci se nakonec dohodli na tom, že kromě aktuálních sdělení a stanovisek, by se měla Charta 77 zaměřit především na vydávání větších a obecnějších tematických dokumentů, týkajících se různých oblastí společenského života spojených s problematikou lidských práv³⁷. (Prečan 1990: 20–22)

3. 2. Reakce režimu na vydání Charty 77

O přípravách, týkajících se Charty 77, byla StB informována v prosinci 1976, kdy se začaly sbírat podpisy, ale nepodnikla zatím žádné kroky, jelikož neměla v rukou text Prohlášení. Zasáhla až 6. ledna 1977, kdy zadržela V. Havla, Ludvíka Vaculíka a Pavla Landovského, kteří právě vezli Prohlášení Charty 77 k odevzdání vládě, Federálnímu shromáždění a ČTK. Všichni tři byli spolu se spisovatelem Zdeňkem Urbánkem několik hodin vyslýcháni, ačkoliv Státní bezpečnost musela vědět, že její akce je nepřiměřená, jelikož Charta 77 nijak neporušovala československé zákony, naopak je hájila. Ani to jim nezabránilo v provádění domovních prohlídek u výše zmíněných, což bylo ovšem v rozporu s československými zákony, protože ani s jednou ze zmíněných osob nebylo zahájeno trestní stíhání. (Císařovská, Prečan 2007a: 9–10) Tímto svým chováním a celou akcí StB jasně potvrdila, že existence Charty 77 je oprávněná a potřebná už vzhledem k tomu, jak se k těmto chartistům zachovali a kolik občanských práv přitom porušili³⁸.

Vedení KSČ bylo akcí Charty 77, která se dokázala sjednotit na společném programu a veřejně vystoupit, silně znepokojená. Rozhodně jí považovala za politický akt, který má za cíl oslabit či odstranit normalizační režim. Snahou vedení tedy bylo toto seskupení zničit, jejich možnosti však byly omezeny mezinárodní situací a blížící se bělehradskou schůzkou,

---

³⁶ Z celkového počtu 241 platných podpisů (původně jich bylo 243, ale dva se ukázaly jako neplatné) jich od bývalých komunistů bylo okolo 140–160, 110 jich přinesl Z. Mlynář, mezi ostatními podpisy se jejich počet pohyboval v rozmezí mezi 30–50 podpisy (Vaněk, Urbášek eds. 2005: 1005).

³⁷ Za 13 let vydala Charta 77 celkem 572 dokumentů (Uhl 1998: 43).

³⁸ Kromě domovních prohlídek došlo také k zabavení osobního majetku či filmování a fotografování vyslýchávaných osob a jejich domů a bytů bez jejich svolení (Císařovská, Prečan 2007a: 9).

kteřá se měla zabývat plněním helsinských dohod. (Thomas 2007: 188) Pokud by totiž vláda Chartu 77 veřejně označila za nelegitimní dokument, znamenalo by to porušení závazků, ke kterým se Československo zavázalo podepsáním Závěrečného aktu Helsinské konference, ale také obou paktů OSN. Komunistům navíc nenahrával ani fakt, že Prohlášení Charty 77 zaznamenalo v zahraničí velký ohlas a vzbudilo tak vlnu sympatií a solidarity s tímto hnutím.

Vznik Charty 77 vyvolal pozornost představitelů Sovětského svazu, jejichž delegace přijela do Československa krátce po jejím založení za účelem poradit Husákově vládě, jak mají dále v této věci postupovat. Z opatření režimu lze říci, že Sověti doporučili razantní postup vůči aktérům tohoto hnutí, avšak s co nejmenším mezinárodním dopadem. Následovala pomlouvačná kampaň ze strany režimních médií,³⁹ akce typu Anticharta a také přímé perzekuce vůči signatářům a především mluvčím Charty 77.

Jeden z nejvýraznějších symbolů poměrně prudké reakce komunistického režimu je již zmíněná Anticharta. Jednalo se o provolání tehdejších významných umělců, které neslo oficiální název „*Za nové tvůrčí činy socialismu a míru.*“ Režimní sdělovací prostředky bohatě informovaly o manifestačním setkání v Národním divadle, kde významné osobnosti podepsaly de facto odsudek Charty 77.⁴⁰ Z důvodu režimních obav, aby nedošlo k dalšímu šíření Prohlášení Charty 77, reagovala Anticharta v podstatě nepřímým způsobem, a to apelem na hodnoty socialismu a míru a připomínkami výročí typu osvobození Československa 1945 nebo odkazy na nerozlučné přátelství se Sovětským svazem. Charta 77 byla bez citací z textu prezentována jako antihumanistická a imperialistická kampaň usilující o boření socialistického pořádku. Jak již bylo uvedeno, Antichartě se dostalo velké mediální podpory, přičemž v čele stálo Rudé právo.⁴¹ Režimní média masírovala po dobu několika měsíců československou populaci odsudky Charty 77. Ty odvíjely právě od setkání umělců 29. ledna 1977. Neexistovalo v podstatě významnější periodikum, které by se v tomto období pravidelně, ať už formou vážně míněného textu nebo karikatury či rádoby politické satiry, k Antichartě nepřidávalo. (Karlík, Pokorná 2002: 28–77) Zatímco motivace k podpisu Charty 77 byla poměrně jasná, několik stovek prvotních signatářů usilovalo o dodržování lidských práv v Československu, pohnutky jednotlivých umělců byly různé. Po pádu komunistického režimu se tato otázka stala velmi častou ve spojení s výkladem o odporu či

---

³⁹ Například článek v Rudém právu, který Chartu 77 označoval za pamflet, „*který skupinka lidí z řad zkrachovalé československé reakční buržoazie a také z řad zkrachovalých organizátorů kontrarevoluce 1968 na objednávku antikomunistických a sionistických centrál předala jistým západním agenturám.*“ (Prečan 1990: 27) Charta byla dále označena za „*protistátní, protisocialistický, protilidový a demagogický hanopis.*“ (Tamtéž)

⁴⁰ Text Anticharty je dostupný v různých podobách na internetových stránkách, viz například: http://iksz.fsv.cuni.cz/IKSZ-25-version1-09b_seminar_propagandisticka_reakce_na_chartu.pdf, <http://www.charta2007.cz/index.php?sh=dokum/4>.

⁴¹ Srov. kopii titulní stránky Rudého práva z 31. ledna 1977 v dokumentační publikaci Anticharta 1996.

kolaboraci s předchozím režimem. Je zřejmé, že časová prodleva mezi vyhlášením Charty 77 (1., respektive 6. leden 1977⁴²) a shromážděním k podpisu Anticharty byla zapříčiněna snahou komunistického režimu o pečlivé zinscenování masového odsouzení Charty 77. Motivace jednotlivých umělců sahaly od přesvědčivých souhlasů lidí typu Jiřiny Švorcové či Světlý Amortové přes ustrašený souhlas řady dalších, o kariéru se obávajících umělců (Karel Gott) až po zneužití či vydírání nemocných umělců (Jan Werich). Od ledna 1977 až do listopadu 1989 tak byl stanoven kurz, kdy se populace v ČSSR mohla pečlivě seznámit s reakcí komunistického systému na činnost Charty 77, která byla ovšem zkreslována či překrucována a jejíž texty se veřejně nešířily.

Podobu perzekuce vůči samotným chartistům výstižně shrnul jeden z mluvčích hnutí a pozdější rektor Karlovy Univerzity, Radim Palouš: „*Způsob likvidace: jednotlivé signatáře 1. donutit k odvolání podpisu, a to existenčním ohrožením, nátlakem na příbuzné apod., 2. přimět k emigraci, 3. zavřít.*“ (Palouš 1977: 120)

Literatura, týkající se Charty 77 poměrně podrobně dokumentuje formy útlaku proti jejím signatářům a ukazuje, že obraz normalizace jako relativně nenásilné etapy komunistické systému je nesprávný, tedy že postoj vedoucích činitelů státu a strany (zejména po lednu 1977) vykazoval často tvrdost a represivní charakter. (Suk 2013: 117–128)

To dokazuje už fakt, že tři ze signatářů skončili ve vazbě ihned po té, co se komunistickému režimu dostal do rukou text Prohlášení Charty 77 a zcela nelogicky se jim dostalo obvinění z trestného činu podvracení republiky a poškozování zájmů republiky v zahraničí, ačkoliv činnost Charty 77 nebyla nijak trestně stíhaná (jak upozorňoval dokument č. 6 Charty 77). Téměř všichni prvotní signatáři podstoupili, často i opakovaně, výslech v trestní věci podvracení republiky a přitom byli dotazováni na Chartu 77. Často docházelo k domovním prohlídkám a zabavování tiskovin, strojopisů a jiných písemností, které s vyšetřováním nijak nesouvisely. Mnozí signatáři přišli kvůli podpisu Charty 77 o práci, další o řidičské či dokonce občanské průkazy, jiným na dlouhé roky pozastavili provoz telefonní stanice z důvodu naléhavého obecného zájmu. (Císařovská, Prečan 2007: 22–23) Velkou snahou StB bylo, aby signatáři svůj podpis odvolali, o což se pokoušeli prostřednictvím nátlaku a výhrůžek, ale také nabídkou na zlepšení životních podmínek.⁴³ Jejich snaha však byla marná, podpis nakonec ze všech vyslýchaných odvolal pouze jeden signatář.

---

⁴² Text byl oficiálně sepsán k 1. lednu 1977, k pokusu o předání státním orgánům (např. Federálnímu shromáždění ČSSR) došlo 6. ledna 1977 (Císařovská et al. 1997: 298–299).

⁴³ Tehdejší mluvčí Jiří Hájek vzpomíná, že ho nutili vzdát se podpisu Charty 77 pod pohrůžkou toho, „že mají materiály o mém privilegovaném postavení v nacistickém vězení, svědčícím o tom, že jsem se něčím musel zavděčit gestapu. Ukázalo se, že šlo o doporučení moabitského vězeňského lékaře, abych vzhledem k vážně

Perzekuční kroky režimu zvláště citelně zasáhly mluvčí Charty 77. V. Havel se ocitl ve vězení již 14. ledna 1977 a jak sám uvádí nejspíše proto, že podle vyšetřovatelů byl hlavním aktérem a organizátorem celé akce mezi mluvčími právě on. Zastíracím důvodem pro vzetí do vazby byl jeho otevřený dopis G. Husákovi z roku 1975 a případ „Ornest a spol.“ v němž šlo o dodávání domácích textů pařížskému Svědectví, výsledky se však z drtivé většiny týkaly Charty 77. (Havel 1989: 123–124) Během Havlova pobytu ve vězení došlo, také vlivem stresujících a namáhavých výsledků, k úmrtí druhého mluvčího, filosofa J. Patočky. Na dlouhou dobu tak zůstal jediným aktivním mluvčím Charty 77 J. Hájek. V. Havel byl na svobodu propuštěn 20. května 1977, načež Rudé právo otisklo článek *Dopis Václava Havla generální prokuratuře*, kde překroutili Havlova prohlášení z prvního dopisu, který psal prokurátorovi v dubnu 1977. Podle zmanipulovaného dopisu se V. Havel vzdává svého postu mluvčího Charty 77, jelikož již nechce svými činy podněcovat protičeskoslovenské a protisocialistické politické akce. (Kaiser 2009: 135–136) Jako reakci na tento článek napsal 21. května 1977 V. Havel vysvětlující prohlášení, kde uvedl, že sice dal generálnímu prokurátorovi záruku toho, že se bude za dané situace vyvarovat veřejným vystoupením, ale nezřekl se svého podpisu Charty 77. Funkci mluvčího sice složil, ale až do rukou signatářů Charty 77. Pro osvětlení situace vydala Charta 77 sdělení, ve kterém uvádí, že V. Havel z funkce odstoupil proto, že by ji za dané situace, kdy je proti němu vedeno dvojí trestní stíhání nemohl bez překážek vykonávat. Sdělení dále uvádí, že na jeho přesvědčení a závazcích se nic nemění a že ostatní signatáři považují jeho krok za zcela pochopitelný. (Prečan 1977: 178–179)

Lednové vystoupení Charty 77 a podoby reakcí tohoto hnutí na ústrky a pronásledování ze strany komunistické nomenklatury definovali činnost tohoto disidentského uskupení až do listopadu 1989. Charta 77 tak v pravidelných prohlášeních apelovala na vládnoucí stranu a její představitele, aby dostáli svým helsinským závazkům a slibům ve vztahu k dodržování lidských práv obecně. Postupem času Charta 77 začala naplňovat roli jakéhosi analytika neduhů a perzekučních aktů socialistického Československa. Stejně tak splňovala vlastní zadání coby nezávislé intelektuální a kulturní základny pěstující svobodnou tvorbu včetně mimořádně zajímavých diskuzí o českém a československém údělu ve 20. století. (Havelka 2006: 37–58)⁴⁴

---

oční chorobě nebyl nasazován na těžké práce“ (Hájek 1997: 317). Po odmítnutí proti němu vyšel pomlouvačný a lživý článek v časopise Signál.

⁴⁴ Srov. dobové dokumenty Charty 77 a reakce na ně, diskutující téma československých dějin 20. století (Havelka 2006: 362 - 434)

3. 3. Ohlasy československé veřejnosti

Důležitým úkolem v potírání Charty 77 byla podle vedení KSČ mobilizace stranických organizací a jejich členů, na které měla strana bezprostřední vliv a mohla je donutit k podpoře svého postupu. Stranické organizace tak na popud KSČ organizovaly setkání v továrnách, úřadech, školách a dalších institucích, kde byly účastníci vyzváni k podpisu rezoluce, která odsuzovala Chartu 77. Spolu s mohutnou mediální masáží však v lidech těmito kroky vyvolával režim spíše zvědavost nad tím, o co v Chartě 77 vlastně jde. Stranickým orgánům se sice podařilo zorganizovat akce proti Chartě 77 dobře, ale ačkoliv občané rezoluci podepsali, nesymbolizoval tento krok jejich postoj, jelikož nevěděli, co vlastně odsoudili. Proto se dožadovali textu Prohlášení Charty 77, neboť chtěli vědět, koho vlastně kritizují. Režim se však obával, že po přečtení Prohlášení Charty 77 a jejím šíření by se zvětšila základna signatářů a že by došlo k obecnému souhlasu s Chartou 77 mezi občany Československa, proto text samozřejmě ke zveřejnění nevydal. Obyvatelstvo bylo s negativní kampaní proti Chartě 77 konfrontováno celkem tři měsíce, načež režim změnil taktiku. Od té doby až do konce existence komunistické režimu se ve sdělovacích prostředcích o Chartě 77 příliš nemluvilo a režim se soustředil spíše na perzekuci chartistů, ovšem bez mediálního ohlasu. (Otáhal 2011: 136–141)

Toto náhlé mlčení režimu ohledně chartistických aktivit se dá vysvětlit tím, že původní útočná kampaň proti Chartě 77 vyvolávala v lidech spíše zvědavost, ale také nesouhlas s tvrdými perzekučními praktikami vůči chartistům a pomlouvácnou kampaní. KSČ proto, z obavy, aby se myšlenky Charty 77 nezačaly masově šířit mezi obyvatelstvem, raději žádné informace o ní nezveřejňovala. Tím si na dlouhé roky zajistila naprostou izolaci československé společnosti od myšlenek hnutí Charty 77 a je možné konstatovat, že díky tomu se z Charty 77 nikdy nestalo masové hnutí. Další důvod malého počtu chartistů vyplýval z postoje československé společnosti, která akceptovala normalizaci jako kompromis mezi politickou neangažovaností (respektive angažovaností ve prospěch režimu) a relativním materiálním blahobytem a neměla z podstatné části chuť k opoziční činnosti, z níž vyplývaly pouze životní komplikace. Tento postoj vysvětluje malá naděje na úspěch politické činnosti ve smyslu změny režimu, z čehož lze usuzovat i na základě skutečnosti, že ještě po velkou část roku 1989 jen málokdo očekával, že v ČSSR může dojít k pádu komunismu.

3. 4. Ohlasy v zahraničí

Charta 77 si získala pozornost zahraničí jednak tím, že své Prohlášení rozeslala do zahraničních redakcí vybraných periodik, ale především měla štěstí v tom, že se západoevropské mocnosti i USA v 70. letech začaly více orientovat na problematiku lidských práv (což odstartovala právě Helsinská konference) a tudíž jim neušlo ani dění v Československu týkající se Charty 77 a stíhání jejích signatářů. Dříve by se tyto státy nejspíš schovávaly za politiku nevměšování se do vnitřních záležitostí, ale tentokrát byla odezva na Chartu 77 rychlá a energická. Americké ministerstvo zahraničí 26. ledna 1977 odsoudilo represe vůči signatářům a československý režim obvinilo z nedodržování Helsinských dohod. USA podobný krok učinilo poprvé a tím vyslalo jasný signál, že opouští svou tradiční politiku nevměšování. Západoevropské vlády také vydaly sérii odsuzujících prohlášení, ve kterých kritizovaly špatné zacházení se signatáři Charty 77 a požadovaly od Československa dodržování Helsinských dohod. Například tehdejší švédská ministryně zahraničí, Karin Soderová, na zasedání Rady Evropy prohlásila, „*že postup Prahy vůči Chartě znamená nebezpečí pro détente v Evropě a mohl by podkopat úspěch následující schůzky KBSE...v Bělehradě.*“ (Thomas 2007: 190)

Také západoevropské socialistické a komunistické strany kritizovaly postup vůči Chartě 77, například britská Labour Party přijala jednomyslnou rezoluci, ve které odsuzuje zatčení a šikanování signatářů Charty 77 a vyzývá československou vládu k dodržování helsinských dohod. Solidaritu s Chartou 77 projevíly také komunistické země, které se do té doby příliš nevměšovaly do východoevropských záležitostí. Mezi ně patří Jugoslávie, jejíž tisk se podrobně věnoval vzniku a perzekuci Charty 77 a v té souvislosti odsuzoval československé vedení z porušování ducha berlínské konference komunistických stran a Čínská lidová republika, která vyjádřila odpor vůči sovětské okupaci a naopak podporovala boj za lidská práva. (Tamtéž)

Tato široká kritika ze strany zahraničních států se Husákova vedení poměrně dotkla, což je zřejmé z vehementní reakce režimu. Československý režim tak, aby se vyhnul další publicitě a obviněním spojeným s Chartou 77 v zahraničí, zvolil vůči Chartě 77 jiné postupy. Aktéry Charty 77 obviňoval z jiných zločinů, které neměly oficiálně s touto deklarací nic společného, do vazby posílal osobnosti méně známé zahraničním státům, aby se tak vyhnul

publicitě a namísto hrubé síly používal spíše zastrašování a šikanování.⁴⁵ (Otáhal 2011: 141) Dá se tedy říct, že nebyť silně kritické odezvy ze zahraničí, se signatáři Charty 77 by se zacházelo ještě hůře a mohlo by dojít až k násilnému ukončení činnosti Charty 77 ze strany režimu.

Kromě západoevropských zemí se Chartě 77 dostalo pozitivních ohlasů i v zemích střední a východní Evropy, v tomto případě se však jednalo o disidentské kruhy. Lze říct, že disidentská hnutí ve státech Varšavské smlouvy, se vzájemně ovlivňovala. Na československou Chartu 77 při jejím vzniku zapůsobilo formování helsinských výborů v Sovětském svazu⁴⁶ a také založení polského Výboru na obranu dělníků, tzv. KOR. Charta 77 naopak inspirovala vznik nezávislých skupin a samizdatových časopisů v Maďarsku a později i v NDR. Možnosti výraznější spolupráce mezi disidentskými skupinami však byly mizivé, protože valná většina disidentů neměla možnost vycestovat za hranice vlastního státu a jejich korespondence byla často prověřována státními orgány. Významnějších úspěchů dosáhla pouze spolupráce mezi aktivisty z řad Čechů, Slováků a Poláků, kteří se začali setkávat na Cestě přátelství, která ležela na společné česko-polské hranici⁴⁷. Z těchto setkání vznikla skupina Polsko-československé solidarity, která začala organizovat společné česko-polské akce mezi aktivisty obou zemí, přičemž tato spolupráce eskalovala na konci 80. let a byla důležitá pro další události té doby. (Skillling 1997: 322)

---

⁴⁵ Tato koncepce režimu vyšla, v zahraničí se od té doby již o Chartě 77 informovalo poměrně sporadicky, většinou pouze tehdy, když byl stíhán známý disident (Skillling 1997: 317).

⁴⁶ Respektive jejich myšlenka, kdy se na dodržování lidských práv odvolávali skrz článek 7 Závěrečného aktu Helsinské konference. Stejně tak Charta 77 se posléze odvolávala jak na helsinské dohody, tak na oba Pakty OSN.

⁴⁷ Jak vzpomíná Václav Havel: „*Notorického antituristu Havla to donutilo pětkrát vylézt pěšky na Sněžku, ale byl za to odměněn: mohl se osobně poznat a natrvalo spřátelit s Adamem Michnikiem, Jackem Kuroňem a dalším členy KORu*“ (Havel 1989: 126)

4. Nekomunistické a komunistické myšlenkové proudy v Chartě 77

4. 1. Demokratický křesťanský proud a představitelé nezávislé kultury

Kromě bývalých členů KSČ tvořili velmi výraznou skupinu nekomunisté. Tento proud se dá označit za nejrozmanitější, neboť zahrnoval z hlediska politické a kulturní diferenciaci velmi odlišné charaktery. Od původně apolitických intelektuálů (J. Patočka) přes reprezentanty nezávislé kultury (V. Havel) až po věřící různých náboženských směrů (katolíci, evangelíci). S ohledem na tento fakt je přesná charakteristika tohoto proudu nemožná bez podrobného výčtu představ a činností jednotlivých reprezentantů. Vzhledem k rozsahovým možnostem se však práce zaměří pouze na příklady některých disidentů a členů Charty 77. Navzdory nejrůznějším postojům, které nekomunističtí signatáři zastávali, dá se mezi nimi najít několik podobných charakteristik. Například lze konstatovat, že celoživotně zastávali antikomunistický postoj v tom smyslu, že odmítali členství v KSČ. V některých případech jejich stanovisko značně ulehčoval samotný komunistický režim, který s ohledem na třídní původ zcela vylučoval (snad s výjimkou roku 1968) příslušnost takových lidí ke KSČ.⁴⁸ Na druhou stranu bylo odmítnutí vstupu do KSČ osobní volbou řady signatářů Charty 77. Příkladem může být jeden z výrazných představitelů brněnské Charty 77, evangelický farář Jan Šimsa. (Urbášek, Vaněk 2005: 942)⁴⁹ V této souvislosti je potřeba upozornit, že režim, zejména u některých nekatolických církví, toleroval členství ve straně i v církvi. Právě křesťané reprezentovali v Chartě 77 velmi důležitý element. Formulovali totiž zcela alternativní pohled na organizaci lidské společnosti a odlišovali se tak od exkomunistických chartistů, z nichž někteří neopustili myšlenku úpravy socialistického systému, jakožto alternativy vůči tehdejšímu normalizačnímu režimu. Význam křesťanů, či přímo duchovních dokládá jejich zastoupení mezi signatáři Charty 77. (Císařovská, Prečan 2007c: 337–378)⁵⁰ Někteří z křesťanských myslitelů a intelektuálů dokonce zastávali pozici mluvčího Charty 77 (Václav Malý, Miloš Rejchrt), popřípadě mezi mluvčími Charty 77 figurovali křesťanstvím

---

⁴⁸ Asi nejznámějším příkladem v tomto ohledu je V. Havel, který byl pro KSČ po podstatnou část komunistického režimu neakceptovatelný.

⁴⁹ J. Šimsa na Urbáškovu otázku, zda bylo členství ve straně nepřekročitelnou metou, doslova uvádí: „*Dá se to tak říct, nabízeli mi členství ve straně v průběhu roku 1947. Já jsem své odmítnutí zdůvodnil tím, že nechci, aby někdo rozhodoval o tom, co si mám myslet. Podruhé mně nabídl členství ve straně vlastní bratr, který byl ve straně, dokud ho nevyloučili. Bratr mi přinesl přihlášku po únoru 1948, ale to jsem už odmítl kvalifikovaně, už jsem věděl, co odmítám.*“ (Urbášek, Vaněk 2005: 942)

⁵⁰ Řada duchovních figurovala již mezi ranými signatáři Charty 77, například Milan Balabán, Zdeněk Bárta, Edmund Bauer, Zdeněk Bonaventura Bouše, Pavel Hlaváč, Václav Malý, Josef Zvěřina)

výrazně ovlivnění intelektuálové, jakým byl například filosof Ladislav Hejdíánek, Radim Palouš nebo Václav Benda.

4. 2. Studenti a underground

V rámci Charty 77 sehráli určitou roli také příslušníci mladé generace, reprezentující alternativní kulturu, která se rozvíjela zejména od 60. let. V této vrstvě nelze původně pozorovat výraznější politickou angažovanost, ale spíše snahu o vytvoření a uchování svébytné kultury.⁵¹ Vznik Charty 77 vytvořil pro reprezentanty kulturního undergroundu jednu z možností umělecké seberealizace i vyjádření občanských postojů. Příslušníci této vrstvy, kteří vstoupili do Charty 77 tak v drtivé většině nečinili na základě jasných představ o politickém systému, ale spíše v touze po vytvoření takového politického klimatu, který by jim umožnil svobodné umělecké vyjádření. Lze konstatovat, že k politickému vyjádření sahalí až na základě represí ze strany normalizačního režimu. Z pohledu vyjádření Charty 77 byli lidé jako I. Jirous ukázkou toho, nakolik je komunistický režim netolerantní a jak husákovské Československo prahne po všeobecné uniformitě a loajalitě, která zasahuje všechny sféry společnosti. Jirousův koncept druhé kultury inspiroval také jednu z hlavních postav Charty 77, V. Havla a měl spolu s Bendovým pojetím paralelní obce významný vliv na Havlovo chápání občanské společnosti. (Falk 2003: 224)

Jedno ze svědectví, jak represe komunistického režimu spojila kulturní underground s Chartou 77, podává další reprezentant mladé generace a aktivista Charty 77, František Stárek, který doslova píše: „*Potom [tj. po vzniku Charty 77] došlo k sepjetí českého undergroundu s intelektuální vrstvou 60. let, tuhle integrační funkci vlastně Charta plnila... v té době už to bylo tak rozprostřené, máničky byly zpolitizované Chartou, nemyslím v politickém smyslu, ale zájmem o věci veřejné. Hlásili se vlastně o svá práva.*“ (Vaněk, Urbášek 2005: 1868–1869) I na základě Stárkova svědectví lze konstatovat, že režimní kampaň proti tzv. výtržníkům vytvořila část opoziční struktury vůči režimu, která byla patrná i v Chartě 77. Na tomto příkladu se dá také ukázat rigidnost normalizačního systému, neboť například v Polsku a Maďarsku alternativní kultura nečelila tak razantnímu tlaku jako v ČSSR. V tomto ohledu byla v 70. a 80. letech liberálnější dokonce i NDR, neboť v alternativní hudební kultuře tolerovala mnohé.⁵² Nedá se ovšem říct, že reprezentanti tohoto

---

⁵¹ Viz podkapitola věnovaná undergroundu do vzniku Charty 77.

⁵² Okolní komunistické režimy měly také mnohem vstřícnější postoj k šíření zahraniční hudby a vystupování zahraničních interpretů.

segmentu tvořili hlavní myšlenkový proud Charty 77. To lze dokázat i na tom, že žádný z představitelů druhé kultury nezastával funkci mluvčího Charty 77. (Císařovská, Prečan 2007c: 309–335)⁵³

4. 3. Exkomunisté a jejich vliv na Chartu 77

Mezi původními signatáři Charty 77 figurovala nemalá část bývalých (často reformních) komunistů, kteří měli značný vliv na formování myšlenek a činnosti Charty 77. V této souvislosti je však třeba zmínit, že Chartu 77 nelze považovat za komunistickou záležitost. Představitelé exkomunistického proudu rozhodně nezamýšleli udělat z hnutí Charty 77 obhájce jejich reformně-komunistických myšlenek. Stejně jako v nekomunistickém proudu se i mezi exkomunisty již delší dobu debatovalo nad vznikem platformy založené na ochraně lidských a občanských práv. K postupnému sblížení obou proudu a vzniku Charty 77 nakonec přispěl proces s PPU, který ostře kritizovali i bývalí reformní komunisté, jako například Z. Mlynář.

Výskyt exkomunistů v Chartě 77 by mohl teoreticky vést k otázce, proč režim vystupoval vůči bývalým členům KSČ v řadách Charty 77 tak tvrdě a nemilosrdně a nebál se sahat k nejtěžším represím včetně věznění. Lze říct, že postup normalizačního vedení byl do určité míry veden nenávisí vůči bývalým soudruhům, kteří v roce 1968 podporovali Pražské jaro. Normalizační kádry jako byl M. Jakeš, A. Indra a další soudili, že bez angažmá bývalých komunistů by Charta 77 nepředstavovala tak výrazné riziko. To viděli především ve skutečnosti, že jako jediný proud Charty 77 měli exkomunisté politické a organizační zkušenosti z dřívější činnosti KSČ a mohli je efektivně využít i v opozičním hnutí a tím podkopat stabilitu normalizačního režimu. Představitelé normalizace viděli v Chartě 77 do jisté míry obdobu Pražského jara, které nejenom, že rozkolísalo pozici KSČ, ale dokonce přivedlo na scénu nekomunistické síly, jako byly KAN, K 231 nebo pokus o obnovu sociální demokracie. V roce 1977 a v letech následujících se zkrátka režim obával zopakování situace z roku 1968, kdy prokázala československá populace výraznou touhu po pluralitním politickém systému a občanské společnosti (Hoppe 2009: 301).

Jednou z možností, jak poukázat na vliv bývalých komunistů je sledování vývoje struktury mluvčích Charty 77. V této souvislosti je třeba položit si dvě otázky, a to zda lze obecně říct, že mluvčí Charty 77 hráli výraznou roli v této iniciativě a zda někdejší členství

---

⁵³ Za reprezentanty druhé kultury (undergroundu) zde nechápeme představitele nezávislé kultury (např. V. Havel).

v KSČ ovlivňovalo podobu výkonu funkce mluvčího Charty 77. Na první otázku lze jednoznačně odpovědět kladně. Jednotlivé osobnosti mluvčích Charty 77 zcela zásadně formovaly směřování iniciativy a dávaly Chartě 77 výrazný morální charakter. Zmíníme-li osobnosti J. Patočky nebo V. Havla, tak se jedná o postavy, které hrají roli zásadních opozičních symbolů proti politice normalizačního komunistického systému. Zajímavé přitom je, že jak J. Patočka, tak velmi často V. Havel nebo V. Benda zdůrazňovali nutnost kolektivní akce před individuálními počiny. Důkazem může být teze a nakonec i snaha o realizaci tzv. paralelní polis. (Suk 2013: 226–232)

Odpověď na druhou otázku je poněkud komplikovanější. Už samotný podpis pod prohlášením Charty 77 představoval určitou negaci dřívějších komunistických postojů. Někteří mluvčí Charty 77 z řad exkomunistů byli během obrodného procesu výrazně angažováni v aparátu strany či státu (J. Hájek), jiní pouze díky členství v KSČ dosáhli výrazných profesních možností a úspěchů (Jiří Dienstbier, jakožto prominentní pracovník Československého rozhlasu). Z toho také vyplývá, že vliv komunistické ideologie v činnosti exkomunistických mluvčích Charty 77 byl různý. Zatímco lidé typu J. Dienstbiera nebo Jiřího Rumla prokazovali výraznou, často úplnou emancipaci od komunistických ideálů a éra v Chartě 77 může být považována za dovršení jejich politického vystřízlivění, některé z mluvčích komunistická ideologie ovlivňovala i v rámci Charty 77. Příkladem může být již zmiňovaný J. Hájek, který do určité míry považoval Chartu 77 a svou činnost v ní za dovršení cílů socialismu. Tyto cíle měly být samozřejmě naplněny v jiném kontextu, to znamená především bez zdiskreditované KSČ. Hájek Chartu 77 chápal jako podklad k budoucí realizaci svých představ ideální společnosti, která je rezistentní vůči nešvarům kapitalistického i autoritativně-komunistického panství. (Hájek 1997: 315)

Závěr

Předložený text usiloval o vymezení podílu bývalých členů KSČ na opozičních aktivitách v Československu po roce 1969. Bylo zdokumentováno, že role někdejších komunistů v disentu vykazovala značnou důležitost. Vysoký podíl těchto lidí na protirežimních aktivitách je dán několika faktory. Komunistický systém po roce 1968 omezil možnost politické a de facto jakékoliv veřejné aktivity zejména členům KSČ a občané československého státu měli minimální možnost projevit své názory, které by se odchylovaly od vládnoucí ideologie. Až na sklonku 60. let a zejména v období Pražského jara vznikl větší prostor pro různorodost politických názorů. Z této skutečnosti vyplývá vysvětlení, proč byli politicky aktivními zejména členové KSČ. V období obrodného procesu vystupují sice alternativní politická uskupení a názory (KAN, K 231, sociální demokracie), ale v poměru k angažovaným reformním komunistům se jednalo o poměrně malý počet politicky aktivních osob. Vedle tohoto faktoru vysvětluje podíl exkomunistů na posrpnových opozičních aktivitách také fakt, že Husákovo vedení sáhlo po roce 1968 zejména k perzekuci někdejších členů KSČ (obvykle formou vyškrtnutí či vyloučení ze strany) a to přirozeně vytvořilo řadu opozičně naladěných osob.

Z předkládané práce vyplývá, že někdejší (zejména reformní) komunisté se vyslovovali proti normalizačnímu systému po celé období jeho existence. Významným časovým přelomem je ovšem vznik Charty 77. Odpor před založením této iniciativy měl méně propracovaný charakter a sahaly k němu poměrně malé skupiny či pouze jednotlivci. Pro komunistický režim nepředstavovaly tyto hlasy zásadnější problém a takto pojatou kritiku řešil formou kriminalizace opozičních aktérů. Vznik Charty 77 do značné míry vycházel z helsinského procesu, který značně rozšířil povědomí o lidských právech a jejich důležitost v mezinárodních vztazích i na národní úrovni. Charta 77, podobně jako například helsinské výbory v Sovětském svazu, vytvořila pro vládnoucí nomenklaturu novou situaci, neboť pouze žádala, aby československý režim dodržoval závazky mezinárodní a národní povahy, které přijal v letech 1975 a 1976. V práci byla doložena poměrně tvrdá reakce režimu na vznik Charty 77, která měla dva důsledky. Jednak stmelila samotné signatáře Charty 77 a umožnila jim větší toleranci k odlišnosti názorových proudů uvnitř Charty 77. Druhým důsledkem je existence této iniciativy jako poměrně malého uskupení a to až do konce existence komunistického režimu.

Obyvatelstvo Československa v naprosté většině netoužilo po komplikacích vyplývajících z rozhodnutí stát se disidentem. První aspekt je důležitý pro pochopení role

komunistů uvnitř Charty 77 a opozice vůbec. Lidé v Chartě 77 se nezaměřovali ani tak na minulost těch, kteří se k iniciativě připojili, ale hledali spíše formy vzájemné spolupráce, aby přispěli, pokud ne ke změně režimu (v to doufal až do listopadu 1989 jen málokdo), tak alespoň k jeho polidštění. Právě poslední uvedený fakt opět zvýrazňuje roli reformních komunistů, neboť snaha o polidštění politického systému byla jedním z hlavních úkolů obrodného procesu na konci 60. let. S ohledem na stanovené výzkumné otázky text bakalářské práce přesvědčivě doložil, že podíl někdejších komunistů v opozičních aktivitách před i po vzniku Charty je zcela zásadní. Kritika a boj proti komunistickému režimu by v Československu existoval i bez tohoto segmentu, ale zcela jistě by měl mnohem menší rozměr. Československé disidentské iniciativy nejsou v tomto ohledu zcela originální (také v Polsku, Maďarsku i v SSSR ke kritice režimu sahali bývalí komunisté), ale zásadní je vysoký podíl exkomunistů na opoziční činnosti.

Značná role bývalých komunistů nevyplývá pouze z jejich poměrně vysokého počtu, ale i v jejich individuálním příspěvku v protirežimních činnostech. Na roli mluvčích Charty 77 jsme se pokusili ilustrovat, jak lidé jako například J. Hájek nebo J. Šabata či J. Dienstbier přímo formovali program chartistických aktivit a dočkali se poměrně výrazného respektu od dalších členů Charty 77, jejichž životní osudy nebyly spojeny s KSČ (V. Havel).

Závěrem lze konstatovat, že vysoká role bývalých komunistů v opoziční činnosti po roce 1969 vyplývá také z velikosti samotné Komunistické strany po roce 1945 a levicových tradic v Československu vůbec.

Abstrakt

Práce se zabývala rolí bývalých členů Komunistické strany Československa na opozičních aktivitách po roce 1968. Nastínila základní situaci v období tzv. normalizace, která nepřála pluralitním politickým názorům. Bylo vyloženo, jakým způsobem se projevoval nesouhlas s komunistickým systémem do roku 1977, kdy měl po většinou povahu izolovaných a krátkodobých pokusů o kritiku režimu. Klíčové se jeví ustavení Charty 77. Tato iniciativa systematizovala opoziční úsilí v trvalou činnost, založenou na agendě lidských práv. Přes poměrně malý počet signatářů Charty 77 (méně než 2000) představovala tato organizace nejvýraznější platformu kritiky husákovského režimu. Před Chartou 77 i po ní hráli v opozičních aktivitách podstatnou roli bývalí členové KSČ a práce doložila, proč tomu tak bylo. Vysoký podíl exkomunistů měl povahu nejen kvantitativní, ale i kvalitativní, kdy poměrně často figurovali mezi mluvčími Charty 77.

Klíčová slova

Československo 1968–1989, opozice, dissent, Charta 77, reformní a bývalí komunisté, normalizace

Abstract

The bachelor work followed a role of the former members of the Communist Party of Czechoslovakia on oppositional activities since 1969. The text outlined the situation during so-called normalization which did not create good enough conditions for political pluralism. The work describes the modes of disagreements with communist system up to 1977 when it had mostly a nature of short-lived attempts of regime critique. Establishment of Charter 77 seems essential for oppositional voice in Czechoslovakia in 1970s and 1980s. This initiative bring more systemic approach to oppositional activity and turned it into a permanent process until the end of communist regime in November 1989. Dissident effort of Charter 77 was largely established on human rights agenda. Despite of relatively low amount of signatories (under 2000) Charter 77 represented most significant platform for the critique of communist regime. Former communist party members played essential role in Czechoslovak opposition before the creation of Charter 77 and after it. This work documented that ex-communists represented significant portion of oppositional activities not only from quantitative perspective but in qualitative terms as well (we can find them among Charter 77 spokesmen)

Key words

Czechoslovakia 1968–1989, opposition, dissent, Charter 77, reform communists and ex-communists, normalization

Prameny a literatura

Prameny

Císařovská, Blanka, Vilém Prečan. 2007. *Charta 77: Dokumenty 1977–1989*. Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR.

Hájek, Jiří. 1997. *Paměti*. Praha: František Janouch.

Hájek, Miloš. 2011. *Paměť české levice*. Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR.

Havel, Václav. 1989. *Dálkový výslech*. Praha: Melantrich.

Havel, Václav. 1990. *O lidskou identitu*. Rozmluvy: Praha.

Mlynář, Zdeněk. 1992. *Socialistou na volné noze*. Praha: Prospektrum.

Prečan, Vilém (ed.). 1977. *Hlasy z domova 1976/77: Kniha Charty*. Köln: Index.

Prečan, Vilém. 1990. *Charta 77 1977–1989: Od morální k demokratické revoluci*. Praha: Československé dokumentační středisko nezávislé literatury.

„Prohlášení Charty 77“ [online] [cit. 20.4.2014] Dostupné z:

http://libpro.cts.cuni.cz/charta/docs/prohlaseni_charty_77.pdf

Uhl, Petr. 1998. *Právo a nespravedlnost očima Petra Uhla*. Praha: C. H. Beck.

„Vyhláška ministerstva zahraničí ze dne 10. května 1976 o Mezinárodním paktu o občanských a politických právech a Mezinárodním paktu hospodářských, sociálních a kulturních právech“ [online] [cit. 20.4.2014]

Dostupné z http://www.nssoud.cz/zakony/120_1976.pdf”

Literatura

Bárta, Miloš. 1993. „Pokus o záchranu reformního programu.“ Pp. 5–50 in Miloš Bárta, Ondřej Felcman, Josef Belda, Vojtěch Mencl. *Československo roku 1968 2. díl*. Praha: Parta.

Benčík, Antonín. 2012. *Téma: Alexander Dubček*. Praha: Křesťanskosociální hnutí.

Catalano, Alessandro. 2013. „Zdeněk Mlynář a hledání socialistické opozice. Od aktivní politiky přes disent k ediční činnosti v exilu.“ *Soudobé dějiny* 2013 (3): 277–344.

Doskočil, Zdeněk. 2006. *Duben 1969*. Brno: Doplněk.

- Falk, Barbara J. 2003. *The dilemmas of disidence in East–Central Europe: citizen intellectuals and philosopher kings*. Budapest: CEU Press.
- Felcman, Ondřej. 1993. „Počátky ostré etapy normalizace“ Pp. 51–83 in Miloš Bárta, Ondřej Felcman, Josef Belda, Vojtěch Mencl. *Československo roku 1968 2. díl*. Praha: Parta. Benčík,
- Havelka. 2006. *Spor o smysl českých dějin*. Praha: Torst
- Hoppe, Jiří. 2009. *Opozice '68*. Praha: Prostor.
- Karlík, Viktor, Terezie Pokorná. 2002. *Anticharta*. Praha: Společnost pro Revolver revue.
- Křen, Jan. 2005. *Dvě století střední Evropy*. Praha: Argo.
- Měchýř, Jan. 1999a. „Proměny společnosti v letech 1960–1989.“ Pp.35–51 in Toman Brod, A. J. Liehm, Jan Měchýř, Jaromír Navrátil, Otakar Turek, Jiří Vančura, Miroslav Vaněk. *Proč jsme v listopadu vyšli do ulic?* Brno: Doplněk.
- Měchýř, Jan. 1999b. *Velký převrat či snad revoluce sametová?* Praha: Progetto.
- Otáhal, Milan. 2003. *Studenti a komunistická moc*. Praha: Dokořán.
- Otáhal, Milan. 2011. *Opoziční proudy v české společnosti 1969–1989*. Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR.
- Palouš, Radim. 1997. „Mluvčím Charty v roce 1982.“ Pp. 111–119 in Blanka Císařová, Milan Drápala, Vilém Prečan, Jiří Vančura. *Charta 77 očima současníku. Po dvaceti letech*. Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR.
- Pažout, Jaroslav. 2008. „Působení Ivana Dejmalá ve studentském hnutí.“ *Paměť a dějiny* 2008 (2): 43–49. [online] Dostupné z: <http://www.ustrcr.cz/data/pdf/pamet-dejiny/0802-043-049.pdf>
- Rychlík, Jan. 2003. „Normalizační podoba česko-slovenské federace.“ Pp. 52-92 in *Česká a slovenská společnost v období normalizace*. Bratislava: VEDA.
- Skilling, Gordon H. 1981. *Charter 77 and human rights in Czechoslovakia*. London: George Allen & Unwin.
- Skilling, Gordon H. 1997. „Charta 77 v mezinárodních souvislostech.“ Pp. 315–325 in Blanka Císařová, Milan Drápala, Vilém Prečan, Jiří Vančura. *Charta očima současníku po 20 letech*. Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR.
- Suk, Jiří. 2013. *Politika jako absurdní drama. Václav Havel v letech 1975 – 1989*. Praha: Paseka.
- Thomas, Daniel C. 2007. *Helsinský efekt*. Praha: Nakladatelství Academia.
- Uhl, Petr. 1998. *Právo a nespravedlnost očima Petra Uhla*. Praha: C. H. Beck.

Urbášek, Pavel. 2012. „Čistky na českých vysokých školách v letech 1945–1990. Pokus o zobecňující pohled.“ Pp. 135 in *Prověrky a jejich místo v komunistickém vládnutí. Československo 1945–1989*. Praha: Ústav pro soudobé dějiny.

Vaněk, Miroslav, Pavel Urbášek (ed.). 2005. *Vítězové? Porážení? Životopisná interview. Disent*. Praha: Prostor

Wanner, Jan. 1995. *Brežněv a východní Evropa 1968 – 1989*. Praha: Karolinum.